

УДК 658:005.25

Л.А. Кургузенкова

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУЧASНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті обґрунтовано сутність екологічної відповідальності. Здійснено оцінку її рівня для провідних українських підприємств та оцінку відображення екологічних індикаторів у соціальних звітах вітчизняних компаній. Визначено, що рівень впровадження екологічної відповідальності в практику менеджменту є вкрай низьким навіть для підприємств – лідерів рейтингу КСВ в Україні. Доведено необхідність підвищення наукового інтересу до екологічної відповідальності підприємств торгівельної сфери. Обґрунтовано необхідність підвищення екологічної відповідальності підприємств усіх без винятку напрямів діяльності.

The article determines the functions and the notion of ecological responsibility within the framework of wild life conservation and also economic stability of business. The development of ecological responsibility conception is given considering its chronological stages. The article also contains best practices taken from existing business entities. Access to the ecological files of any business is mainly restricted which is experimentally confirmed. In this connection we observe the growing concern with opportunity to integrate ecological indexes in overall financial statements of a business entity. Investors, staff members, banks and other financial institutions, suppliers, customers, state authorities and public organizations may become users of the above mentioned information.

The article defines industry and agriculture as the main pollutants of the environment. Trading companies do not impose such negative impact upon environment as the companies engaged in mining, processing and agriculture. That is the reason why ecological responsibility of trading

companies is not in the focus in major cases. Meanwhile, the sectoral trading companies being a go-between between producer and consumer possess both considerable but insufficiently studied potential impact on ecologization of both producer and consumer. The article establishes the necessity to develop ecological responsibility for trading companies.

The author evaluates the level of ecological responsibility for leading Ukrainian companies. The article proves the low level of ecological responsibility even for the companies – leaders of social responsibility in Ukraine which determines the necessity to improve the level of ecological responsibility among domestic companies.

Ключові слова: екологічна відповідальність, екологічні індикатори, екологічна відповідальність підприємств, рівень екологічної відповідальності, навколошнє середовище.

Key words: ecological responsibility, ecological indexes, ecological responsibility of trading companies, the level of ecological responsibility, environment.

Сучасний стан економіки України характеризується явищами системної кризи, відсутністю єдиної ідеології і стратегії ринкового реформування [1, с. 224]. Ускладнює ситуацію зростаюча екологічна криза, яка є результатом неефективного використання природних ресурсів. Отже, надзвичайно актуальною залишається проблема пошуку нових шляхів виходу з кризи. Теоретичною базою становлення сталої економіки може стати принципово нова концепція екологічної відповідальності підприємств, яка передбачає добровільну розробку та здійснення компаніями програм природоохоронного характеру. Особливої актуальності питання екологічної відповідальності господарюючих суб'єктів набувають у розрізі концепції сталого розвитку, яка охоплює три основні аспекти: економічний, соціальний та екологічний.

Екологічна відповідальність підприємств сьогодні є предметом уваги як учених-теоретиків, так і фахівців-практиків. Дослідженням екологічної відповідальності бізнесу присвячені роботи багатьох науковців, зокрема Віннікової Т., Гаєвської М., Гассій В., Грішнової О., Косякової І., Крупіної Н., Пахомової Н., Потравного І., Пусенкової Н., Салдаєвої М., Янковської А., а також Banerjee S., Schaefer A., Harvey B., Porter M., Vander Linde C., Scheltegger S., Figger F. та ін. Однак, незважаючи на значний досвід наукових досліджень у цій сфері, на наш погляд, економічні аспекти формування екологічної відповідальності підприємств потребують додаткового аналізу.

Метою статті є обґрунтування сутності екологічної відповідальності підприємств, оцінка рівня екологічної відповідальності вітчизняних компаній та стану впровадження відповідних цінностей у практику їх господарської діяльності, обґрунтування теоретико-методологічних зasad формування економічної мотивації екологізації діяльності у контексті екологічної відповідальності.

Питання екологічної відповідальності є сьогодні предметом розгляду не лише біологічних і геофізичних наук, але й економічних, оскільки неконтрольований вплив господарської діяльності на навколошнє середовище ставить під сумнів виживання людства як виду і детермінує можливі межі й перспективи вирішення багатьох економічних і соціальних проблем. В умовах сьогодення Україна знаходиться у стані глибоких економічної та екологічної криз, характеризується неефективним, застарілим еколого-економічним виробничим потенціалом, недостатньою правовою базою щодо охорони природи, недосконалою системою управління, недостатньою функціонуючими економічними стимулами раціоналізації природокористування [2, с. 116]. Безперечно,

такий стан зумовлює необхідність більш детального розгляду питання формування екологічної відповідальності підприємств усіх сфер діяльності та розробки альтернативних моделей управління ними настих засадах.

Розвиток концепції екологічної відповідальності у світі почався у 70-х роках ХХ століття у відповідь на масштабні екологічні проблеми, обумовлені діяльністю потужних корпорацій. Саме з екологічної відповідальності розпочиналося становлення всієї концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) [3, с. 13]. При цьому відповідальність розглядається як економічна категорія, що обумовлена існуванням ряду законодавчих та нормативних документів, які передбачають прийняття зобов'язань із відшкодування можливої шкоди довкіллю та суспільству внаслідок економічної діяльності.

До визначення сутності екологічної відповідальності немає єдиного підходу. Екологічну відповідальність по-різному інтерпретують представники економічних напрямів. Згідно з класичним підходом, екологічна відповідальність виникла під дією екологічного законодавства: щоб уникнути санкцій, підприємства змушенні були переглядати свою екологічну політику і вживати заходів для зменшення негативного впливу своєї діяльності на навколоишнє середовище. Відповідно до неокласичного підходу, екологічна відповідальність є наслідком не лише нормативно-правових обмежень, а й моральної відповідальності виробників за заподіяння шкоди природі [4, с. 826].

Екологічна відповідальність як складова КСВ – ширше поняття. Це не лише дотримання екологічного законодавства, а відповідальність підприємства перед сучасними та наступними поколіннями за збереження довкілля, що виявляється у раціональному природокористуванні, ощадливому виробництві й споживанні та інших діях, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації. Суть екологічної відповідальності виявляється через три основні функції: стимулюючу, компенсаційну та превентивну, і полягає у збереженні стійкого балансу економічних та екологічних інтересів у процесі господарської діяльності на основі попередження, скорочення та відновлення втрат у природному середовищі. Така постановка питання потребує комплексного впровадження цінностей екологічної відповідальності в практику діяльності сучасних підприємств.

Дуже складна екологічна ситуація в Україні потребує комплексного впровадження цінностей екологічної відповідальності на всіх рівнях – від державного до особистісного. Але основоположною в цій системі залишається екологічна відповідальність підприємств, діяльність яких найбільш згубно впливає на природне середовище. З точки зору забруднення навколоишнього середовища найбільш шкідливими є такі галузі, як добувна, переробна промисловість, сільське господарство. Галузь торгівлі не спричиняє настільки негативний вплив на навколоишнє середовища як підприємства добувної, переробної промисловості, сільське господарство, тому до екологічної відповідальності торговельних підприємств завжди була недостатня увага. Водночас підприємства галузі торгівлі, явлюючись посередниками між виробником продукції та споживачем цієї продукції, а отже, мають значний, недостатньо вивчений потенціал впливати як на екологізацію виробника, так і на споживача [5, с. 249].

Торгівля – це сфера, яка, незважаючи на кризовий стан економіки та стагнацію багатьох галузей, продовжує показувати щорічний приріст. У період з 2000 року темпи зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств скорочувались лише у 2014 році (79 % до 2012 року), в середньому за 12 років темп зростання обсягів роздрібного товарообороту підприємств склав 114,85 % [6, с. 313]. Велике соціальне значення торгівлі підкреслюється кількістю працевлаштованих у цій галузі. За цим

показником торгівля посідає одне з провідних місць, адже є одним із найкрупніших у країні роботодавців. У 2013 році в торговельній сфері були працевлаштовані 4556,2 тис. осіб (22,3 % усіх працевлаштованих громадян України) [7]. Торгівля є соціально-економічною системою, що виконує масштабні завдання, пов'язані з реалізацією властивих їй функцій: обміну, товарного обігу, зв'язки між галузями народного господарства й регіонами країни, впливу на виробництво та споживання, задоволення потреб, що обумовлює її соціально-економічну роль у суспільстві [8, с. 196].

Практика дослідження ефективності впровадження екологічної відповідальності в діяльність сучасних підприємств доводить, що доступ до екологічної інформації про діяльність підприємства часто буває обмеженим. У зв'язку з цим набуває актуальності твердження про доцільність включення екологічних показників до обов'язкової фінансової звітності про діяльність підприємства [9, с. 48]. Користувачами такої інформації є інвестори, працівники підприємства, банки та інші кредитно-фінансові установи, постачальники, клієнти, органи державної влади, громадськість.

З метою забезпечення користувачів точною та актуальну інформацією про екологічну діяльність звітність підприємства має включати окремий екологічний розділ з обґрунтуванням впливу виробничої діяльності на стан навколишнього середовища та руху коштів природоохоронного призначення.

Вчені О. Грішнова та О. Брінцева, на підставі аналізу нефінансових звітів десяти українських підприємств-лідерів рейтингу КСВ, здійснили оцінку рівня імплементації їх екологічної відповідальності в практику господарювання [3, с. 16]. Для цього, ґрунтуючись на класифікації корпоративних соціальних ініціатив, розробленій Ф. Котлером [11, с. 25–26], вони розробили систему критеріїв для оцінювання рівня імплементації екологічної відповідальності (табл. 1). Дослідження проводилося за такими видами ініціатив, як «Соціально відповіальні підходи до ведення бізнесу», «Корпоративний соціальний маркетинг», «Волонтерська робота на користь громади», оскільки саме в цих напрямах діяльності підприємств (і особливо – в першому з них) здійснюються найсуттєвіші екологічні ініціативи.

Результати проведеної оцінки рівня екологічної відповідальності великих компаній-лідерів рейтингу КСВ в Україні свідчать, що передові вітчизняні підприємства приділяють все більше уваги змененню негативного впливу своєї діяльності на довкілля. Найбільшого поширення набули такі ініціативи у сфері екологічної відповідальності: зниження енергоємності виробництва; збільшення обсягів відходів, використаних і знешкоджених підприємством; збільшення обсягів повторно використаної води; зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферу; розробка та реалізація довгострокових програм екологічної діяльності; впровадження міжнародних стандартів екологічної відповідальності; реалізація проекту «Зелений офіс»; екологічний моніторинг та інші. Це свідчить про поступове поширення цінностей екологічної відповідальності на вітчизняних підприємствах. Однак рівень екологічної відповідальності навіть провідних вітчизняних підприємств ще дуже далекий від прогресивних міжнародних стандартів.

Укріплення імперативу екологічно-відповідального розвитку підприємств створить сприятливі умови для переходу країни на сталі засади. Тому набуває особливої актуальності і національної значущості завдання цілеспрямованого підвищення рівня екологічної відповідальності як важливої складової соціальної відповідальності бізнесу. Для ефективної реалізації проектів підприємств в екологічній сфері потрібна державна підтримка, суттєве підвищення екологічної свідомості населення, розвиток співпраці підприємств із місцевими громадами в регіонах присутності.

Таблиця 1

**Оцінка рівня імплементації екологічної відповідальності
в господарську діяльність українських підприємств [3, с. 16]**

Види корпоративних соціальних ініціатив	Критерії оцінки	СКМ	ДТЕК	Метінвест	Арселор Міттал Кривий Ріг	Інтерпайп	Дніпросталь, патріот, лініябр	Промір, патріот, патріот, лініябр	«Оболонь»	ПБК «Славутич»	САНІБЕВ Україна
Корпоративні ініціативи з підтримкою та підтримкою освіти	Система збору і реалізації підтримки освіти та підтримка "екологічної свідомості" «+»	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
Відповідальні зобов'язання перед народом та природою	Проведення екологічної акції в інституті діяльності народу, привертання уваги до інституту	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Задачі з підтримки та підтримки екологічної відповідальності (Система екологічного менеджменту щодо циклу до Стандарту ISO 14021:2004)	Впровадження міжнародних стандартів екологічної відповідальності (Система екологічного менеджменту щодо циклу до Стандарту ISO 14021:2004)	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-
Проект "Зелений офіс"	*	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-
Задачі з підтримки відповідності виробничих підприємств парниковим та іншим (продуктивним) виробництвам в межах Європейської спільноти (ФРН, Велика Британія)	Задачі з підтримки виробничих підприємств парниковим та іншим (ФРН, Велика Британія)	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Соціально-екологічні підходи до відповідальної діяльності	Задачі з підтримки виробничих підприємств парниковим та іншим (ФРН, Велика Британія)	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Екологічні обсяги в зонувані відповідальної діяльності	Реалізація земельних	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
Задовільність підприємства від підтримки професійної підготовки та підвищення кваліфікації	Задовільність підприємства від підтримки професійної підготовки та підвищення кваліфікації	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Навчання на підприємствах міністерства освіти та науки	Підтримка фундації Долготривалого підприємництва та інновацій	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Участь у діяльності екологічних програм, різних ініціатив та іншої діяльності	Участь у діяльності екологічних програм, різних ініціатив та іншої діяльності	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Міжнародний	Спільні ініціативи зі своїми міжнародними партнерами	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-

Примітки: «+» – інформація наявна у звіті; «-» – у звіті немає даних.

1. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2012. – 534 с.; 2. *Shapoval V. Ecologic Component of Social Responsibility of Business (Experience of Poland and Ukraine) / V. Shapoval, A. Ashcheulova // Єдина Європа: перспективи розвитку: монографія = United Europe: prospects of development: monograph / наук. ред. О.І. Амоша. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2010. – 254 с.;*; 3. *Грішнова О. Впровадження екологічної відповідальності в практику менеджменту вітчизняних підприємств [електронний ресурс] / О. Грішнова. – Режим доступу: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/articles/2013/151/007.pdf>*; 4. *Des Jardins J. Corporate Environmental Responsibility / J. Jardins // Journal of Business Ethics. – Vol. 17. – № 8. – Р. 825–838; 5. Екологічна відповідальність підприємств торгівлі [електронний ресурс] / С.І. Бай, І.А. Римар // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2011. – Вип. 8. – С. 248–251. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Upsal_2011_8_67.pdf; 6. Саприкіна Л.М. Формування парадигми екологічно відповідального споживання [Електронний ресурс] / Л.М. Саприкіна. – Режим доступу: http://www.problecon.com/pdf/2013/2_0/312_317.pdf; 7. Державна служба статистики України [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; 8. Возіянова Н.Ю. Проблемні аспекти розвитку інституту соціальної відповідальності у внутрішній торгівлі / Н.Ю. Возіянова // Вісник ДонНУЕТ. – 2012. – № 3 (55). – С. 195–207; 9. Фещенко В.П. Методологія наукових досліджень / В.П. Фещенко. – Житомир: Друк, 2006. – 224 с.; 10. Ans Kolk Economics of Environmental Management / Ans Kolk. – Harlow: Pearson Education, 2000. – 2005 р.; 11. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність / Ф. Котлер, Н. Лі. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.; 12. Бородин А.И. Эколого-экономическое управление предприятием: автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: региональная экономика, предпринимательство» / А.И. Бородин. – Калининград, 2006. – 48 с.*